

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti - 100

Tarixin yaddaşı və yaxud Hüseyn əfəndi kimdir?

İllər keçsə də unudulmayan, yaşadılan, yaşayan tarixi hadisələrin mahiyyəti dəyərini həmişə saxlayır, əbədiyyən saxlayacaq. Tarixi hadisələr bəzən təəssüflə (28 aprel 1920-ci il), bəzən qürurla, sevgilərlə (15 sentyabr 1918-ci il, 28 may 1918-ci il, 17 noyabr 1991-ci il) daha həssaslıqla yenidən yaşanılır. Onda özünü o hadisələrin iştirakçısı bilirsən. Zamanın geriye dönüşü olmasa da, sənə elə gəlir ki, yaşından çox-çox böyük olan o hadisələri görüb-sən. O hadisələr xalqla, dövlətlə, dövlətçiliklə bağlıdırsa, duyumun, duyğuların bir ürək tutumunca incələsir...

Azərbaycanımızın dövlətçilik tarixində mühüm mərhələ olan Xalq Cümhuriyyəti "Mən azərbaycanlıyam!" - deyənlərin hamısının ruhunun dövləti olub. Uçrəngli bayrağımızın ilk dəfə göy üzünün göylüyünü süslədiyi gündən neçə on illər keçib. Hələ ictimaiyyətə təfəssilatı məlum olmayan hər hansı hadisə haqqında düşündə marağa söykənən sevginin, sevgiyə söykənən ehtiramın bir əli məsuliyyətdən yapışır, bir əli könül xoşluğundan; zamanında tarix yazanların sırasında olan bir insanı 100 ildən sonra necə tanıtmalı, hansı bədii təsvir vasitələrinə güvənəli...

100 il əvvəl olanlara həmişə ruhumun gözəlləriylə baxmışam, eşitdiklərimi, oxuduqlarımı mə-nəvi borc kimi ruhuma hopdurmuşam.

1972-ci ilin yazında tələbə yoldaşım Nizameddin Şamaxıya gedirdik. Ceyrankeçməzin döngələrinə çatınca yoldan bir qəder aralıda bir tənha məzar gördüm. Baxışlarımın hara dikildiyini hiss edən Nizameddin "Türkün qəbridi..." - dedi...

Qəbri ziyarət etdik. İçimdə qimildənən duyğuların qınağı ürəyimi titrətdi...

Şəhid türk adıyla tanınan şəhid mehmetçiyi ilk ziyarətim idi bu. Bu ziyarət mənə Qafqaz İslam Ordusunun daha əhatəli sevdirdi, Nuru paşanı, Nuru paşanın mehmetçilərini daha səmimiyyətlə sevdirdi. O tənha məzari dəfələrlə ziyarət etmişəm. Hər dəfə türklüyün qüdrətindən sinəm ürəyimə darlıq edib, "Məlum qəhrəmanlar sırasında, naməlum mehmetçik..." - pıçıldamışam. Bu pıçılıtnı da ruhun ruha borc ödəməsi bilmişəm...

Kimliyi əzizlərindən savayı kimsəyə bəlli olmayan bir mehmetçik haqqında bilgilərimin cazibəsindəyəm. Qafqaz İslam Ordusunun mehmetçiyi Hüssün Mustafaoğlunun ruhunu ruhumla ziyarət edirəm. Bu ziyarət mənə Dağüstü parkda "Türk şəhidliyi" abidəsinə çəkməkdedi...

Kimdi Hüssün Mustafaoğlu? 1918-ci ilə kimi Türkiyədə-Ərzurumda Hüssün Mustafaoğlu kimi, 1920-ci ildən 1936-cı ilə kimi Azərbaycanda - Gəncədə Hüseyn əfəndi - Türk Hüseyn kimi tanınan, türk mehmetçiyi kimdi? Kim olub? İlk nəfəsi Ərzuruma, son nəfəsi Gəncəyə ad olan Hüseyn əfəndini - Türk Hüseyni sayğılarla, ehtiramlarla, sevgilərlə tanıtməyi özümə mə-nəvi borc bilirəm...

Hüssün Mustafaoğlu türk idi.

Əski uyğur mənbələrində türk sözü milli mənsubiyyətlə yanaşı, həm də "güclü", "qüvvətli" anlamını verir; Hüseyn əfəndi - Türk Hüseyn həqiqətən türk olub...

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamıyla 2018-ci il "Cümhuriyyət ili" elan edilib. 2018-ci il həm də Qafqaz İslam Ordusunun xilas-karlıq missiyasıyla Azərbaycana gəlişinin 100 illiyidi. 2018-ci il həm də Bakının bolşevik-daşnak qüvvələrindən azad edilməsinin - təmizlənməsinin 100 illiyidi. Nuru paşanın komandanlığıyla Azərbaycana gələn mehmetçilərin hamısının ruhu hamımız üçün çox əzizdi. Ərzurumlu Hüssün Mustafaoğlu - Gəncəli Hüseyn əfəndi onlardan biridi...

...20-ci əsrin əvvəllərində ermənilərin Türkiyədə törətdiyi vəhşiliklər haqqında Mustafa oğlu Hüssün də eşidirdi. Erməniliyin təzahürləri onun da qəzəbinə, kininə-nifrətinə, türklük hey-siyyətini siləliyirdi. Yaşadığı illərin çoxunda - 30 yaşı vardı - o da acılar yaşamışların acılarını ruhunda hiss edənlərdəniydi. Ermənilərin Azərbaycanda törətdiklərindən də xəbəri vardı. Dədəsindən, babasından eşitdiklərini unutmamışdı, unutmayacaqdı.

Nuru paşanın könüllülərdən ibarət ordusunun tərkibində o da Azərbaycana gəldi - Emin əfəndinin dəstəsindəydi...

...Qarameryəmdə bolşevik-daşnak qüvvələri ciddi müqavimət göstərirdi. Emin əfəndinin əmriylə Hüssün başqa iki mehmetçiklə sağ cinahda atışanların sırasında qoşulmuşdu. Ağır döyüş gedirdi. Gün yaxmışdı. Üç kölgənin sürünə-sürünə, sağ tərəfə çəkilməsi Hüssünün diqqətindən yayınmadı. Məlumat verməyə, onbaşıdan müvafiq əmr almağa vaxt yoxuydu. Güllə səsləri onun kəlmələrini çiliklədi: "Mehmet, mən o səmtə çəkiliyəm!..."

Araları 30-40 addım ancaq olardı.

Ermənilər duyduq düşsə, atacağı atəşdən yayınardı, tələssə, güllələri hədəfə dəyməzdi, gəciksə, düşmənlər uzaqlaşardı; barmağı tətii vaxtında sıxmalıydı. Nələri xatırladı o anlarda? - qonşu köylərdə süngüyə keçirilən körpələrimi, qapısı bağlanan evlərdə diri-diri yandırılanlarımı, kəsilen başları, ovulan gözələrimi,...?.. Və tətiiyi çəkdi. Ermənilərdən biri yerə sərilirdi. Sonra ikinci, üçüncü erməni

qaçsa da, çox uzaqlaşsa bilmədi. O da ölümünü Hüssünün gülləsindən aldı...

...Qazaxda tanış olmuşdular.

Həmid onların sırasına Qazaxda qoşulmuşdu. O gündən səngərdəşiydilər. Nəfəs-nəfəs döyüşür, nəfəs-nəfəs yatırıdılar. Hərdən "Ermənin burnunu ovandan sonra ya sən Qazaxda qalacaqsan, ya da mən Ərzuruma gedəcəm..." - deyərdi Həmid.

Şamaxının girəcəyindəydilər. Bir azdan hücum başlayacaqdı. Hüssün Ərzurumdan özüyü gətirdiyi Osmanlı beşaçılanının qundağını sıxmaqda, Gün çeştinə yerinə çatmaqda idi. Üzücü sü-kutu Emin bəyin əmri pozdu: "İrəli, mehmetçiyim! Zəfər sənə zəfərin olacaq, irəli!"

Döyüşürdülər...

Ölüm yüklü güllələrdən çəkinmədən atışdılar. Qurtuluşa yaxınlaşa-yaxınlaşa atışdılar. Bakıya çatmaq, Bakını azad etmək üçün atışdılar...

Hüssün də atışa-atışa evlərə yaxınlaşırdı. Hansı duyumun təsiriylə döndü soluna baxdı. Həmid sağ çiyni üstə torpağa düşmüşdü. Qənsərinə sancılan güllələrə məhəl qoymadan özünü qardaşı Şahid bildiyi Həmidə yetirdi. Son nəfəsiydi Həmidin. Dostunu döyüşdən çıxarda biləsə də, onu yaşada bilmədilər. İki damla göz yaşı yavaş-yavaş kökə döndü Hüssünün: "Əfv et mənə, arkadaşım. Səni yaşada bilmədik. Əfv et..." Son nəfəsinədən bu ağır ruhunun can köynəyi oldu...

Qurd qapısı istiqamətində döyüşdə sol qolundan yaralandı. Həmid sarıdı yarasını. "Onbaşıya demə..." - bu kəlmələr, bu rica mehmetçiyin döyüşmək istəyiydi. Həmid heç kimə heç nə demədi. Buna nə vaxtı oldu, nə də imkanı - ağır döyüş gedirdi... Bu da Bakı!

Bu da Ərzurumdan üzü bu yana hər mehmetçiyin görmək istədiyi şəhər - Can Azərbaycanın başı belalı şəhəri. Tarixin dönəlgəsi burada dönəcəkdirdi. Döndü də! Bakı bolşevik-daş-

nak qüvvələrindən təmizləndi; Qafqaz İslam Ordusu Bakıya qalib yerləşə daxil oldu...

Qurtuluş, xilaskarlıq ordusunun tərkibində mehmetçik Hüssün Mustafaoğlu Qarabağda da döyüşdü. Türk olaraq, türk mehmetçiyi olaraq döyüşdü - Nuru paşanın komandanlığıyla xilaskarlıq missiyasının mehmetçiklərindən biri kimi döyüşdü...

Mudros müqaviləsi bu missiyanın sonacan yerinə yetirilməsinə imkan vermədi.

1918-ci il oktyabrın 30-da I Dünya müharibəsinin nəticələrinə görə məğlub olan Türkiyə Mudros müqaviləsini imzalamağa məcbur oldu. Azərbaycan ingilis qoşunlarının nəzarəti altına düşdü. General Tomson türk əsgər və zabitlərinin son nəfərinə dək Azərbaycanı tərk etməsi haqqında əmr imzaladı. Nuru paşa da, Türkiyədən gəlmiş əsgər və zabitlərin bir hissəsi də Azərbaycanda qalmaq, Azərbaycanda xidmət etmək - Azərbaycana xidmət etmək istəyirdi. Tomson rejimi bunu yasaqlayırdı.

Qalan qaldı...

"Azərbaycan möhkəmlənməyincə qayıtmayacam!" - deyənlərin, Azərbaycanda qalanların sırasında mehmetçik Hüssün Mustafaoğlu da vardı.

Azərbaycan, belə demək mümkünsə, şəhər-şəhər, kənd-kənd, ev-ev nəzarətdəydi. Qafqaz İslam Ordusunun Türkiyədən gələn, Mudros müqaviləsindən sonra Türkiyəyə qayıtmayan əsgər və zabitləri aşkar edilincə güllələnirdi. ADR süquta uğradıqdan sonra Tomsonçuluğu bolşevizm davam etdirirdi. O illərdə - 1920-ci ilin aprelinə sonrakı istər siyasi baxışlarına, istərsə də milli mənsubiyyətinə - türklüyünə, Türkiyəliyinə görə "qara siyahıya" düşənlərin taleyini güllələnmə, Si-birə sürgün izləyirdi; müsavətçi olubsan - xalq düşmənisən, Türkiyədən gəlmisən, Türkiyədə qohumların var - xalq düşmənisən. Qafqaz İslam Ordusunun mehmetçiyi Hüssün Mustafaoğlu - Hüseyn əfəndi - Türk Hüseyn 20 il bu xofun sıxıntılı-ryla yaşadı.

İlk vaxtlar yenidən hərbi mundir geyinəcəyini - Azərbaycan Ordusunun xidmət edəcəyini gözəyə-gözləyə günləri ay, ayları il etdi...

Azərbaycan Vətən oldu Hüssün Mustafaoğluna.

Ərzurumdan gələndə özüyə xeyli qızıl-gümüş sikkə gətirmişdi. 25 ədəd qızıl pula torpaq sahəsi aldı, ev tikdi. Sövdələşmə sənədi indi də Hüseyn əfəndindən əziz xatirəyə saxlanmaqdadır. Goranboyun Hazırzəhmədli kəndindən Güneş xanım-la ailə qurdu.

Hüseyn əfəndi çörəkçiliklə məşğul olub. Hazırda Heydər Əliyev prospekti 1 ünvanındakı binanın zirzəmisində qonşuların sevgilərlə, ehtiramlarla Türk Hüseyn çağırdıqları Hüseyn əfəndinin çörək sexi idi.

7 övladı olub Hüseyn əfəndinin - Mustafa, Şakir, Münəvvər, Səhiyyə, Hədiyyə, Səfiyyə, Əh-

məd. Səfiyyəylə Əhməd çox az yaşayıb...

Türkiyəyə - Ərzuruma qayıtmaq, əzizləriylə görüşmək, əzizlərini əzizləriylə görüşdürmək istəyirdi Hüseyn əfəndi. Gərək olan sənədləri Türkiyənin Batumidəki konsulluğundan ala bilmişdi. "Oğul-uşağın boğazından kəsə-kəsə" 10 min rubl pul da toplamışdı. Görürdü, eşidirdi, repressiyalar Türk Hüseyni niyyətindən çəkirdirdi. Can qorxusu deyildi bu. Övladlarının rus imperiyasının çək-çevirindən, işgəncələrindən xilas etmək niyyətidi...

... Ərzurumdan sevrək gəl-di, qurtuluşu üçün sevrək dö-yüşdü, sevrək yaşadığı Azərbaycanda - Gəncədə aldı son nəfəsini. 1938-ci ildə. Gü-manlarım deyir ki, həmin gün Ərzurumun qədiyini burum-burum qar bürüyüb...

Goranboyun Hazırzəhmədli kənd qəbiristanlığında dəfn edilib. 83 yaşlı qızı Səhiyyə deyir ki, böyük bacılarımdan, qardaşlarımdan eşitmişdim - atamı bir Tut ağacının yaxınlığında dəfn ediblər. Müəyyən səbəblərdən zamanında qəbrin üstünü gö-türmək mümkün olmayıb. Qəbrin yeri bilinmir; nəvələri, nəticələri, kötükcələri Hüseyn əfəndinin - Hüssün Mustafaoğlunun məzarını deyil, ruhən ruhunu zi-yarət edirlər. Bütün türksevərlər kimi, Qafqaz İslam Ordusunu sevməli kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini sevməli kimi - bizlər kimi... Güneş xanım 48 yaşında vəfat edib, Gəncədə İmamzadə qəbiristanlığında dəfn olunub; nəvə-nəticələri Güneş xanımı ziyarət edəndə qəbri bəlli olmayan ulu babala-rını da ziyarət edirlər sanki; ru-hun ruhu ziyarətidi bu...

Hüssün Mustafaoğlu Qafqaz İslam Ordusunun zabiti Emin əfəndinin (onun yüzbaşı oldu-ğunu güman edirik) dəstəsində vuruşub - Mudros müqaviləsi imzalanana kimi. Emin əfəndi də Türkiyəyə qayıtmayıb, Hüs-sün Mustafaoğlunun düşüncə-lərinin eynini düşünüb - Mudros müqaviləsinin buludu dağılan-dan sonra Azərbaycan Ordu-sunda xidmət etmək. Qayıtmayıb, Azərbaycanda qalıb. Tam artilleriya generalı Əlağa Şıxlın-ski ilə qohum olub, Şəmkirin Düyərli kəndində məskunlaşıb. 2000-ci ildə Hüseyn əfəndinin oğlu Mustafa ata ruhunun ışı-ğında Düyərliyə gəlib; türk zabi-tinin övladlarıyla, nəvələriylə türk əsgərinin övladlarının, nə-vələrinin görüşü türklüyə ehti-ram kimi yaşanılıb...

... İllər keçsə də unudulma-yan, yaşadılan, yaşayan tarixi hadisələrin mahiyyəti dəyərini həmişə saxlayır. Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana gəlişi kimi. Bu ordunun hər zabiti, hər əsgəri tarixdə də yaşayır, yaşa-dılır. 34 nəvənin babası, yüz-dən çox nəticənin-kötükcənin ulu babası olan Ərzurumlu Hüs-sün Mustafaoğlu da unudulmur, unudulmayacaq...

Rəşid HÜSEYNOV,
əməkdar jurnalist